

The National Museum of Iran's Department of Conservation: The Pioneering Steps

Lily Niakan and Parvaneh Soltani

Abstract

The evolution of the organizational parts and components of the archaeological organization and curation in Iran is a topic of discussion in the history of the Iranian cultural heritage system. The emergence of needs in technical, expert, research, scientific, and promotional aspects over time can be attributed to the attitudes and pursuits exercised during their respective origins under different managements with competent subordinate staff. These efforts were based on individual diligence, professional interest, or relevant expertise of the staff, which represent the foremost intra-organizational incentives and the most influential structural factors in the evolution of archaeology and curation in Iran. This paper presents a precise summary of the undertakings of earlier directors and the history of the National Museum of Iran, along with part of its commonalities with the national archaeological organization. Its aim is to elucidate the antecedents and spurs behind the establishment of a technical-specialist department at the National Museum of Iran, which is specialized in the conservation and restoration of historical artefacts.

Keywords: Conservation, Restoration, National Museum of Iran.

<https://doi.org/10.22034/jinm.2023.524189.1021>

© 2021 Iran National Museum. All rights reserved

این مقاله بر آثاری به قلم لیلی نیکان در وقت موزه ملی ایران تقدیم می‌شود.

پیشینه بخش حفاظت و مرمت موزه ملی ایران

نخستین گام‌ها

لیلی نیکان* و پروانه سلطانی**

چکیده

شکل‌گیری بخش‌ها و اجزای سازمانی، تشکیلات باستان‌شناسی و موزه‌داری ایران و تبیین سیر تحولی آنها از مقوله‌های بحث‌شده در تاریخ دستگاه میراث‌فرهنگی ایران است به نظر می‌رسد نیازهایی که به مرور زمان از لحاظ فنی، کارشناسی، پژوهشی، علمی و ترویجی پدید آمده است، نتیجه نگرش‌ها و پی‌گیری‌هایی بوده که در طی برهه‌های گوناگون بوجود آمده است. این تلاش‌ها مبتنی بر اهتمام فردی، علاقه حرفه‌ای یا تخصص زمینه‌ای کارکنانی بوده که عمده‌ترین محرک‌های درون دستگاهی و تاثیرگذارترین دلایل کالبدی در سیر تحول و تطور باستان‌شناسی و موزه‌داری ایران بوده است. این مقاله ضمن اشاره به بخش‌هایی از فعالیت‌های گذشتگان و تاریخچه موزه ملی ایران و برخی فصل مشترک‌های آن با تشکیلات باستان‌شناسی کشور درصد تبیین زمینه‌ها و انگیزه‌های پیدایش یکی از بخش‌های فنی- کارشناسی موزه ملی ایران با رویکرد مرمت و حفاظت از اشیاء فرهنگی - تاریخی است.

واژگان کلیدی: حفاظت و مرمت، باستان‌شناسی، موزه‌داری، موزه ملی ایران.

* عضو هیئت علمی پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری lilyniakan@yahoo.com

** مسئول بخش حفاظت و مرمت موزه ملی ایران که در اردیبهشت‌ماه ۱۴۰۱ پس از تحمل سال‌ها بیماری درگذشت.

گذشتگان و اشاره کوتاه به نخستین موزه در ایران

نگاهی کوتاه به پیشینه نگهداری^۱ آثار و اشیاء عتیقه در مجموعه‌های خصوصی در سده‌های گذشته گواهی مبنی بر حفظ، مراقبت و مرمت آثار است. شواهد و مدارک محدود از جمله یک سند بسیار قدیمی در خصوص نگهداری اشیای باستانی در یکی از مجموعه بناهای سلطنتی قاجار در کاخ گلستان در دوران سلطنت ناصرالدین شاه، اشاره به وجود نوعی موزه در باغ‌های سلطنتی او دارد. هوتوم شیندلر^۲ در سفرنامه خود می‌نویسد: حیف است این همه چیزهای قدیم از این ولایت ببرند خوب بود اگر همه چیز مثل آجر، مهر و غیره داخل موزه‌خانه شاهنشاه گذاشته می‌شد (ملک شهمیرزادی ۱۳۶۵: ۱۳۶؛ شیندلر ۱۳۴۷: ۲۰۶). این نوشتار شاهی بر به‌وجود آمدن نخستین موزه و نگهداری آثار در کاخ گلستان است.

نخستین بار در جمادی‌الاول سال ۱۳۳۵ هجری قمری برابر با ۱۲۹۵ خورشیدی به همت مرتضی قلی‌خان ممتازالملک مجموعه‌ای از اشیای عتیقه گرد آمد و در محلی با نام «موزه ملی» نگهداری شد. این تشکیلات در واقع زیر مجموعه وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه بود. دو سال پس از تاسیس موزه ملی در ۱۲۹۷ خورشیدی زمانی که ابراهیم حکیمی (حکیم‌الملک) وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه را به عهده داشت تشکیلات جدیدی در این وزارتخانه به وجود آمد که «اداره عتیقات» نام گرفت و ایرج‌میرزای شاعر به ریاست آن منصوب شد. محل موزه در مدرسه دارالفنون بود. از آنجا که این اداره تازه تاسیس به دلیل ارزش اشیاء تاریخی و اجازه کاوش به متقاضیان، درآمد مناسبی داشت، اهمیت یافته بود و سپس به محل جدید وزارت معارف در عمارت مسعودیه منتقل شد. اشیای موزه ملی نیز در ابتدا به اتاقی در این ساختمان منتقل و پس از اتمام ساختمان موزه ملی ایران (ایران باستان) به آنجا منتقل شد (مصطفوی ۱۳۳۴: ۳۰۵ - ۲۵۳).

در سال ۱۳۰۹ خورشیدی با مساعی علی ذکاالملک فروغی قانونی به نام عتیقات در مجلس شورای ملی به تصویب رسید و آیین‌نامه اجرایی آن در ۲۸ آبان‌ماه ۱۳۱۱ خورشیدی از تصویب هیئت دولت گذشت، از آن تاریخ، اداره نویناد عتیقات دست به وظیفه فنی خود زد و به صورت اداره‌ای مستقل تابع وزارت معارف شد. فرایند فوق پس از رسمیت یافتن اداره عتیقات به‌عنوان یک سازمان قانونی انجام شد.

«آندره گدار»^۳ معمار فرانسوی (تصویر ۱)، که از سال ۱۳۰۸ خورشیدی رسماً به استخدام دولت ایران درآمده بود در این اداره مشغول به کار شد و کلیه زمینه‌های باستان‌شناسی آموزشی و عملی که بسیار گسترده بود به او سپرده شد. گدار در سال ۱۳۱۲ خورشیدی به یکی از تعهدات خود که ساخت موزه ایران باستان بود همت گماشت. وی با نقشه‌ای برگرفته از کاخ تیسفون و ایوان مدائن از دوره ساسانی طراحی موزه ایران باستان را آغاز کرد و در سال ۱۳۱۴ خورشیدی با «ماکسیم سیرو»^۴ معمار فرانسوی طراحی این بنای زیبا که اجرای آن توسط عباسعلی معمار و استاد مراد تبریزی در سال ۱۳۱۶ خورشیدی به پایان رساند (تصویر ۲). ماکت موزه ملی ایران به دستور علی‌اصغر حکمت وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه و توسط جواد زکاتعلی در سال ۱۳۱۴ خورشیدی ساخته شد که امروزه در موزه ایران باستان در معرض دید بازدیدکنندگان قرار دارد (ملک شهمیرزادی ۱۳۸۲: ۴۶، ۴۷، ۶۹ و ۷۰) (تصویر ۳).

این موزه، با ورودی باشکوه برگرفته از طاق کسرای ساسانی و تناسبات موزون بیان‌کننده رویکرد تاریخی و تاثیرگذاری معیارهای معماری ایرانی بر طراحی این بناست. امروزه موزه ملی ایران دارای غنی‌تری یافته‌های باستانی از دوران پیش‌ازتاریخ، تاریخی و اسلامی است (تصویر ۴).

3. Andre Godard 1881-1968.

4. Maxime Siroux 1907-1975.

تصویر ۱. آندره گدار معمار فرانسوی.

۱. هدف از نگهداری انجام کارهای لازم برای پیشگیری از آسیب بیشتر شامل بازرسی مرتب و مراقبت از شیء است.

2. Houtum schinder

ورود باستان‌شناسان خارجی برای کاوش‌های باستان‌شناسی و جذب برخی مرمّگران به این هیئت‌ها موجب شد تا آنها با شیوه‌های جدید مرمت و نگهداری آثار بر اساس ماهیت و ساختار آثار تاریخی آشنا شده و تجاربی را کسب کنند که بر اساس آن شیوه‌های جدید را جایگزین روش‌های سنتی کنند. این تغییرات را می‌توان در محوطه‌های باستانی در حال کاوش چون شوش، چشمه‌علی ری، تخت جمشید و دیگر محوطه‌ها جستجو کرد. از شاخص‌ترین شخصیت‌های این دوران می‌توان به زنده‌یاد استاد "محسن پیرامون" اشاره کرد. پیرامون از حدود سال ۱۳۰۰ خورشیدی در سن ۱۴ سالگی، تحت آموزش دایی خود زنده‌یاد موسی پیرامون، متخصص ترمیم و احیای آثار باستانی و عتیقه بوده و در این زمینه فعالیت می‌کرد. وی محسن پیرامون را با فنون مرمت اشیاء تاریخی و فرهنگی آشنا کرد (پیرامون ۱۳۴۸ - ۱۳۴۷: ۶۰-۵۷).

در کتاب مروری بر ۵۰ سال باستان‌شناسی ایران در معرفی اعضای اداره باستان‌شناسی و موزه ایران باستان می‌توان از پیشگامان آن، از جمله موسی پیرامون کارشناس و ارزیاب رسمی باستان‌شناسی، استاد وصال و محسن پیرامون (شیمی‌دان، وصال و تعمیرکننده عتیقه‌جات مختلف و متصدی تعمیر فلزات) نام برد که در اوایل تأسیس موزه ایران باستان در آن جا مشغول به کار بوده‌اند (نگهبان ۱۳۷۶: ۶۶).

در سال ۱۳۱۲ خورشیدی هیئت باستان‌شناسی آمریکایی به سرپرستی دکتر اریک اشمیت از طرف موزه شیکاگو برای بررسی و کاوش در اطراف شهری و محوطه باستانی چشمه‌علی وارد ایران شد. در این زمان محسن پیرامون توسط موسی پیرامون به هیئت باستان‌شناسی اشمیت معرفی شد و کار خود را به عنوان مرمّگر آغاز کرد. این همکاری حدود سه سال به طول انجامید. او می‌گوید تمام آثار به‌دست‌آمده تعمیر، دوباره‌سازی و احیاء می‌شد. پس از این مأموریت، محسن پیرامون به همراه هیئت باستان‌شناسی اشمیت به محوطه باستانی تخت جمشید رفت (تصویر ۵). پیرامون توانست در این محوطه هخامنشی به انجام عملیات حفاظت و نگهداری آثار به‌دست‌آمده از این کاوش بپردازد و تجارب بسیاری در امر حفاظت و نگهداری آثار در این محوطه به دست آورد. محسن پیرامون با تجربیات بسیار در سال ۱۳۱۶ خورشیدی در اداره باستان‌شناسی استخدام و رسماً کار مرمت آثار تاریخی و فرهنگی را در موزه ملی ایران برعهده گرفت (پیرامون ۱۳۴۷؛ ۱۳۴۸: ۶۰-۵۷).

پیرامون در این زمان کارگاهی را برای حفاظت و مرمت اشیاء حاصل از کاوش‌های باستان‌شناسی در موزه با امکانات محدود آن زمان ایجاد کرد. او سال‌ها در جهت احیای این آثار

تصویر ۲. سنگ بنای موزه ملی ایران به تاریخ ۱۳۱۶ خورشیدی.

تصویر ۳. ماکت موزه ایران باستان.

پیشگامان در حفظ آثار و نگهداری یافته‌های تاریخی - فرهنگی در موزه ملی ایران

بررسی پیشینه حفاظت^۵ و مرمت^۶ آثار تاریخی - فرهنگی در موزه ملی ایران با پیشگامان این حرکت فرهنگی شامل شخصیت‌های اصلی و فرعی، تاثیرگذاران مسئول و کارشناسان مربوط بوده است.

از نخستین سال‌های تأسیس موزه ملی ایران نگهداری و مرمت آثار تاریخی موزه به دست هنرمندان و مرمّگرانی که به ترمیم و احیای آثار باستانی و عتیقه در مجموعه‌های خصوصی فعالیت داشتند انجام می‌شد. بخشی از مرمت‌های اشیاء موزه‌ای در اداره عتیقات وزارت معارف، در طی انتقال اشیاء در زمان تأسیس موزه ایران باستان توسط آنان انجام شده بود که امروزه در ویتترین‌های موزه ایران باستان و موزه باستان‌شناسی و هنر اسلامی ایران نمونه‌هایی اندک از تلاش آنان را در روند حفاظت و نگهداری آثار در کنار دیگر یافته‌های فرهنگی حاصل از کاوش‌های باستان‌شناسی می‌توان دید.

۵. حفاظت به معنای کاری است که در جهت ایجاد شرایط پایدار اثر و حفظ اصالت آن انجام می‌شود.

۶. امروزه تعریف مرمت در بند ۱۳-۹ منشور ونیز به صورت مشخص بیان شده است. هدف از مرمت آشکار ساختن ارزش‌های اثر و بهتر ساختن آن است.

تصویر ۴. نمایی از ساختمان موزه ملی ایران.

۸) اشاره کرده است، پی برد. «این اثر در واقع لیوان نبود، شبیه و بازمانده یک لیوان بود. بزرگترین قطعه‌اش به نیم‌بند انگشت نمی‌رسید، من روی این لیوان روزها و شب‌های زیادی کار کردم. وقتی این کار شروع شد همه گفتند که زحمت بیهوده می‌کشم، اما پس از اتمام مرمت، تعجب همگان برانگیخته شد. مرمت انجام شده بود بی آنکه در آن دستکاری کرده باشم و اثر با همان لطف و اصالت خاص دوباره زنده شده بود. در واقع آن را از هیچ دوباره ساخته بودم» (پیرامون ۱۳۴۷؛ ۱۳۴۸: ۵۹ و ۶۰).

پیرامون در مورد قندان چوبی پیدا شده در گرمی آذربایجان می‌گوید: چوب این قندان چنان پوسیده بود که تنها کافی بود نسیمی بر آن بوزد یا اشاره‌ای به آن بشود تا به کلی متلاشی شود. چند روز طول کشید تا یکایک مواد خارجی و سنگ‌ریزه و خاک‌هایی که به خورد قندان رفته بود، خارج کنم و بعد به وسیله مواد شیمیایی آن را به صورت مومیایی درآوردم. این مومیایی در حالی که شکل ظاهری قندان را به طور اصیل نگه می‌داشت، به آن استحکام نیز می‌بخشید (کامبخش‌فرد ۱۳۷۷: ۶۲ و پیرامون ۱۳۴۷؛ ۱۳۴۸: ۵۸).

محسن پیرامون در سال ۱۳۴۹ خورشیدی به درجه بازنشستگی نایل شد. نگهداری و حفاظت آثار در موزه ایران باستان با او متوقف شد. استاد پیرامون در سال ۱۳۶۴ خورشیدی از دنیا رفت. او با تلاش و علاقه خود در طی سال‌های خدمت در موزه ایران باستان توانست پایه‌گذار روشی در روند نگهداری، حفاظت و مرمت یافته‌های فرهنگی در موزه ملی ایران باشد. نامش ماندگار.

در سال ۱۳۵۱ خورشیدی با توجه به گسترده شدن پژوهش‌های باستان‌شناسی و نیاز به آزمایش روی آثار و نتایج به‌دست‌آمده برای شناخت ماهیت و کارکرد اشیاء برای مطالعات باستان‌شناسی، آزمایشگاه مرکزی در مرکز باستان‌شناسی افتتاح شد. این آزمایشگاه دارای سه بخش فیزیک، شیمی و

به قطعه‌یابی، مرمت و استحکام‌بخشی^۷ اشیاء تاریخی حاصل از کاوش‌های باستان‌شناسی پرداخت^۸. پیرامون در خصوص تعداد آثاری که توسط او نگهداری، وصالی و مرمت شده بودند می‌گوید: «من نزدیک به ۱۰۰۰ اثر باستانی ترمیم و احیا کرده‌ام. این آثار شامل اشیای مفرغی، پارچه‌ای، شیشه‌ای، سفالی و سنگی است. بعضی از این آثار فقط به نظافت احتیاج داشت؛ اما اغلب آنها درهم شکسته و معیوب بودند و ناگزیر قسمت‌های از بین‌رفته را دوباره‌سازی کرده و با نقش و نقاشی اصل خودش، احیاء کردم. این آثار اینک نه تنها در موزه‌های کشور، بلکه در بسیاری از موزه‌های جهان وجود دارند» (پیرامون ۱۳۴۷؛ ۱۳۴۸: ۶۰-۵۷). این مطلب گویای شیوه انجام عملیات حفاظت، مرمت و نگهداری آثار موزه بود. پیرامون اشاره می‌کند که بخش‌های کسردار اشیاء را مانند اصل اثر بازسازی کرده‌اند. از محسن پیرامون تنها چند تصویر در حال مرمت اشیاء در بایگانی موزه ملی ایران برجای مانده است (تصویر ۶).

با مطالعه مصاحبه‌ای که در سال ۱۳۴۷ و ۱۳۴۸ خورشیدی در مجله هنر و مردم چاپ شده، می‌توان به شیوه کار او که به وصالی و مرمت یک جام موزاییکی ساخته شده از قطعات کوچک سنگ و خمیر شیشه به‌دست‌آمده از کاوش‌های محوطه باستانی مارلیک در گیلان^۹ (تصویر ۷) و یا یک قندان چوبی از محوطه گرمی در دشت مغان آذربایجان غربی^{۱۰} (تصویر

۷. استحکام‌بخشی به معنای تداوم پایداری در یکپارچه‌شدن ساختار اثر است.

۸. لیست برخی از آثار مرمت و حفاظت‌شده آن زمان در دفتر ثبت آثار بخش‌های موزه وجود دارد.

۹. کاوش این محوطه در سال ۱۳۴۱ تا ۱۳۴۳ خورشیدی به سرپرستی دکتر نگهبان انجام شد و یافته‌های بسیار ارزشمندی از اواخر هزاره دوم پیش‌از‌میلاد به دست آمد.

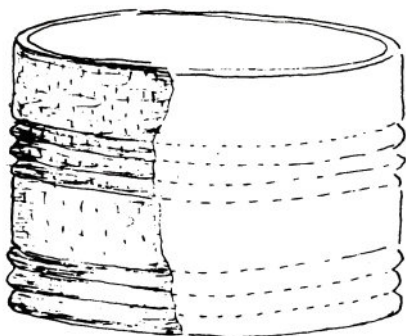
۱۰. این محوطه در سال ۱۳۴۴ توسط زنده‌یاد سیف‌الله کامبخش‌فرد کاوش شد و آثار ارزشمندی از دوره اشکانی به دست آمد (کامبخش‌فرد ۱۳۷۷: ۶۱).

ایران که به مرور زمان به ظروف و آثار وصالی و مرمت‌شده وارد می‌شد وجود نداشت؛ بنابراین از سال ۱۳۴۹ خورشیدی در امر حفاظت و نگهداری مجموعه یافته‌ها در بخش‌های موزه ملی، بیش از یک دهه وقفه افتاد. در سال ۱۳۶۳ خورشیدی با روش‌های نوین حفاظت همچون بررسی معیارهای اصالت با تمرکز بر اشیاء، حفظ، مراقبت و مرمت آثار بر جای‌مانده

آتیله مرمت و بازسازی بود و از بخش‌های مختلف مانند فلز، کاغذ، نقاشی، سفال، چوب و دیگر یافته‌ها تشکیل شده بود (وطن‌دوست ۱۳۵۲: ۵۰-۴۹). این آزمایشگاه عهده‌دار حفاظت و نگهداری یافته‌های فرهنگی از کاوش‌های باستان‌شناسی بود، با توجه به گسترش کاوش‌های باستان‌شناسی، دیگر فرصتی برای ارزیابی آسیب‌های آثار موجود در بخش‌های موزه ملی

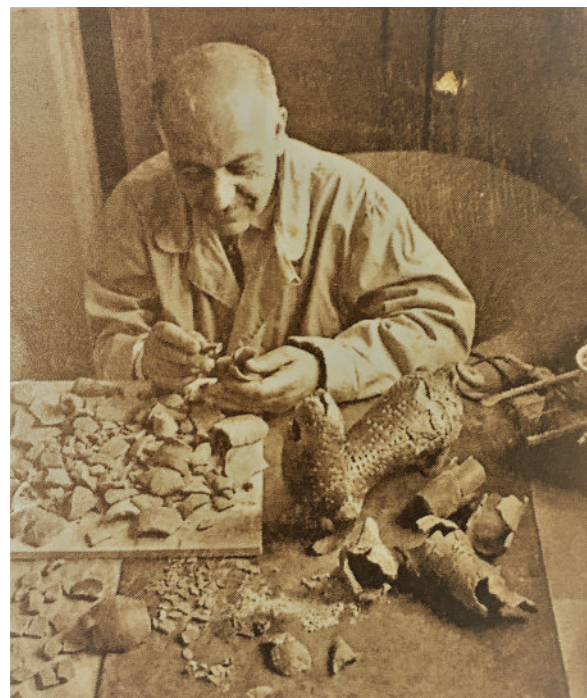
تصویر ۷. لیوان موزاییکی ساخته شده از قطعات کوچک سنگ و خمیر شیشه مارلیک (پیرامون ۱۳۴۷؛ ۱۳۴۸: ۵۹، ۶۰).

تصویر ۸. قندان چوبی (کامبخش فرد ۱۳۷۷: ۶۲).

تصویر ۵. زنده‌یاد پیرامون در هیئت مرمت‌گران در سال‌های ۱۳۱۶ - ۱۳۱۵ خورشیدی، تخت‌جمشید کاخ ملکه، <http://oi.uchicago.edu>

تصویر ۶. کارگاه مرمت موزه ملی ایران، انجام عملیات حفاظت و نگهداری آثار به‌دست‌آمده از کاوش‌های باستان‌شناسی در طی دهه‌های ۴۰ الی ۵۰ خورشیدی (عکس از آرشیو موزه ملی ایران).

ایران عملیات حفاظت و نگهداری یافته‌های باستان‌شناسی حاصل از کاوش‌های باستان‌شناسی را بر عهده داشت. با کم شدن نیروی متخصص، حفاظت و نگهداری اشیاء موزه‌ای در حال تخریب و آسیب امکان نداشت و تنها تمرکز متخصصین آزمایشگاه مرکز باستان‌شناسی ایران بر یافته‌های حاصل از کاوش‌های باستان‌شناسی و آزمایش روی این آثار بود.

در آخرین روزهای اسفند سال ۱۳۶۳ خورشیدی مهندس سلیمان مقیمی بیدهندی فارغ‌التحصیل رشته معماری داخلی از دانشکده هنرهای تزئینی (دانشگاه هنر) و انستیتو حفاظت و مرمت رم ایتالیا به بخش مرمت موزه ملی ایران پیوست (تصویر ۹). بنابراین در سال ۱۳۶۴ خورشیدی نگهداری، مرمت و حفاظت آثار در موزه ملی ایران به بخش حفاظت و مرمت واگذار شد. با توجه به بازسازی موزه ایران باستان، این بخش در اواخر پاییز ۱۳۶۴ خورشیدی به طبقه فوقانی موزه ایران باستان، اتاق‌های شرقی بخش مهر و سکه، به بخش استخوان‌شناسی و اموال تحت ابوابجمعی زنده‌یاد پیربازای انتقال یافت. شایان ذکر است این بخش با محدودترین امکانات موجود شکل گرفت و پس از گذشت سال‌ها تجهیزات و ابزارهای لازم با توجه به استانداردها و معیارهای مناسب حفظ و مراقبت از آثار تهیه شد. با کسب اطلاعات فنی و تخصصی و اصول اخلاق مداری که یکی از ارکان مهم در این رشته است بسیاری از آثار و اشیای سفالی، شیشه‌ای، فلزی، سکه و مهر، پارچه، گچبری، آجرهای لعابدار، پیکره، آثار سنگی، نقاشی و دیگر آثار موزه مرمت شد (تصاویر ۱۰ تا ۱۲).

هدف از تشکیل بخش مرمت، نخست مراقبت، نگهداری و حفاظت آثار و اشیای باستانی بخش‌های موزه بود که در طی گذر زمان، وصالی و مرمت آنها در مرحله فروپاشی قرار داشت. بنابراین اصول اساسی برای حفظ و نگهداری این آثار ارزشمند، نیازمند برنامه‌ریزی دقیق با تمرکز بر شیوه‌های نگهداری مطابق با اصول و استانداردهای مرمت است. لذا پس از طی مراحل اداری، اشیاء در بخش‌های موزه مورد بررسی دقیق قرار گرفت تا با اطلاعات به‌دست‌آمده از نوع آسیب و با در نظر گرفتن اولویت آثار آسیب‌دیده بتوان کار حفاظت و مرمت را آغاز کرد. بنابراین با تمرکز بر روی شیشه‌های آسیب‌دیده دوره ساسانی اقدامات حفاظت، نگهداری و مرمت آثار آغاز شد. روش اجرای کار به این صورت بود که تکنیک کار بر اساس شرایط اثر انتخاب می‌شد. برای هر اثری که در فرایند حفاظت و مرمت قرار می‌گرفت شناسنامه تهیه و اطلاعات آن ثبت می‌شد. افزون بر آن مستندنگاری و آسیب‌شناسی اثر و راهکارهای تخصصی حفظ آن در بلندمدت نیز در شناسنامه ثبت می‌شد. بنابراین حفاظت و سپس مرمت شیشه‌های

در حال تخریب و فروپاشی توانست آغازی نو برای حفاظت و نگهداری این آثار باشد. هم‌اکنون این بخش با نام بخش حفاظت و مرمت موزه ملی ایران در راستای اهداف اولیه خود که نجات‌بخشی یافته‌های فرهنگی بود فعالیت می‌کند.

بخش حفاظت و مرمت موزه ملی ایران

در بهمن‌ماه سال ۱۳۶۳ خورشیدی بیش از یک دهه از وقفه در امر حفاظت، مرمت و نگهداری آثار و اشیاء تاریخی - فرهنگی، در بخش‌های موزه ملی ایران می‌گذشت، اکثر این آثار در معرض آسیب و تخریب بود، به‌طوری که قطعات وصالی و مرمت‌شده از یکدیگر جدا شده و آثار در حال فروپاشی بودند. از سوی دیگر تعداد بسیاری از این اشیاء که در مخازن موزه قرار داشتند حفاظت و مرمت نشده بودند؛ بنابراین، ضرورت ایجاد واحدی با عنوان بخش حفاظت و مرمت، در کنار سایر بخش‌های موزه امری ضروری بود. نگارنده اول مقاله دوره کارآموزی خود را از سال ۱۳۶۲ خورشیدی در بخش مهر و سکه سپس در بخش اسلامی این دوران را گذراند. پس از مدتی گزارش کوتاهی از فعالیت بخش و همچنین شرایط آسیب سفال‌ها و شیشه‌های بخش اسلامی که به مرور زمان اکثر مرمت‌ها و وصالی‌های انجام‌شده در گذشته در حال جدا شدن و فروپاشی بود به آقای گلشن رییس وقت موزه ملی ایران (موزه ایران باستان، ۱۳۶۶ - ۱۳۶۱ خورشیدی) ارائه شد. با توجه به اینکه وصالی و مرمت سفال را در کارگاه‌های مرکز هنرهای سنتی زیر نظر استادانی چون دکتر محمدعلی انوشهر و زنده‌یاد آقای عرب‌علی شروه و وصالی و مرمت شیشه را در موزه آبگینه زیر نظر استاد گلکار گذارنده بودم از آقای گلشن درخواست کردم حفاظت، نگهداری و وصالی آثار را انجام دهم و این آغاز فصلی دیگر برای حفاظت از آثار فرهنگی - تاریخی در موزه ایران باستان بود.

با موافقت و حمایت آقای گلشن، واحدی با عنوان بخش حفاظت و مرمت موزه ایران باستان در کنار سایر بخش‌های موزه ایجاد شد. در ابتدا مکانی موقت برای شروع عملیات حفاظت و مرمت آثار شیشه‌ای و دیگر آثار موجود در بخش‌های موزه در محل فعلی نمایشگاه‌های موقت در طبقه فوقانی سالن ایران باستان (مشهور به تالار اردبیل) در بهمن‌ماه سال ۱۳۶۳ خورشیدی در نظر گرفتند. پس از آن استاد سعید گلکار مدیر وقت موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران که متخصص در امر حفاظت و مرمت آثار شیشه‌ای از کشور دانمارک بود و با روش‌های نوین حفاظت، نگهداری و مرمت آثار آشنا بود به کار آموزش و تربیت همکاران کارگاه حفاظت و مرمت موزه ملی ایران پرداخت. ذکر این نکته ضروری است که در آن زمان آزمایشگاه مرکز باستان‌شناسی

صنعتی امیرکبیر (پلی تکنیک تهران) انجام شد. فرایند فوق با حداقل آسیب و بدون استفاده از مواد شیمیایی برای پاکسازی و رسوبزدایی آثار بوده است. این نکته حائز اهمیت است که بسیاری از ظروف سفالی و شیشه‌ای مرمت‌شده در بخش‌های موزه به تدریج و با گذشت زمان در اثر بی‌توجهی به رسیدگی‌های دوره‌ای و ناپایداری مواد استفاده شده به حالت اول برگشته و بر میزان آسیب و تخریب ساختاری آنها افزوده شده بود. برخی از آثار به صورت کسردار، شکسته و معیوب بودند که با توجه به ارزش‌های فرهنگی و حفظ اصالت اثر در الویت برنامه‌ریزی برای حفاظت، مراقبت، نگهداری، وصالی و مرمت قرار گرفتند.

رویدادها و همکاری با مراکز علمی

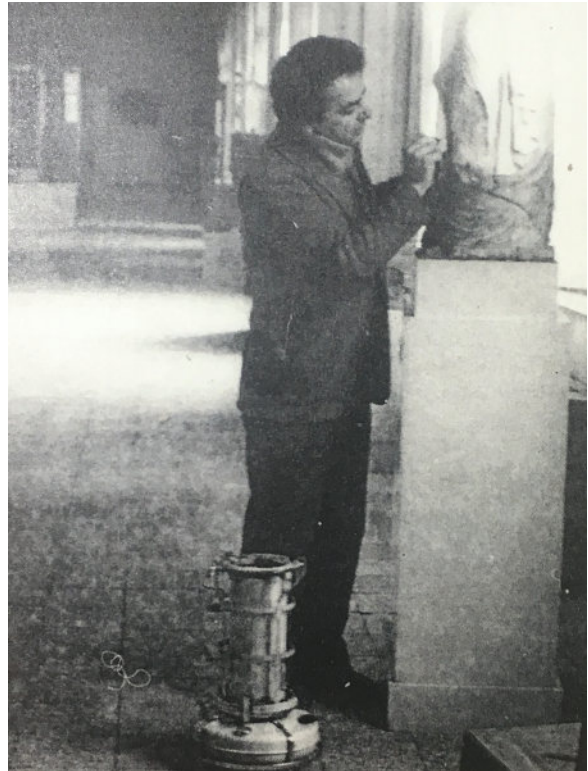
بخش مرمت موزه ملی ایران علاوه بر حفاظت و مرمت آثار موزه ملی با گروه‌های دانشگاهی مانند دانشگاه پردیس اصفهان در رشته حفاظت و مرمت آثار باستانی همکاری مستمری داشته است (معتقد ۱۳۶۹: ۶۴ و ۱۳۳) (تصویر ۹). از تابستان سال ۱۳۶۴ خورشیدی برای نخستین‌بار دانشجویان دوره کارشناسی این دانشگاه دوره کارورزی مرمت سفال و شیشه را با موافقت مدیر وقت موزه ملی ایران در موزه آغاز کردند. در ادامه این حرکت فرهنگی گروه باستان‌شناسی دانشگاه تهران (تصویر ۱۴). دانشگاه الزهراء هنرهای تزیینی دانشگاه تهران دانشجویان خود را برای گذراندن دروس مرمت یا دوره‌های کارآموزی به این بخش معرفی کردند. بنابراین همکاری نزدیک با این دانشگاه‌ها نشانگر توان علمی و تخصصی این بخش در همان زمان اندک از تاسیس آن بوده است.

مسئولیت بخش مرمت تا سال ۱۳۷۵ خورشیدی به تناوب بر عهده نگارنده اول این نوشتار و آقای مقیمی بود. در طول این سال‌ها شاید بالغ بر ۴۰۰ دانشجو که هم‌اکنون برخی در این رشته مشغول فعالیت هستند، آموزش دیدند (تصاویر ۱۵ و ۱۶). نقش بخش مرمت در رویدادهای مهم موزه ملی ایران به ویژه در دوران جنگ تحمیلی بسیار حائز اهمیت است. در زمان جنگ تحمیلی تمامی آثار و اشیای موجود در بخش‌ها و سالن موزه برای حفاظت و جلوگیری از خسارت‌های احتمالی با نظارت بخش حفاظت و مرمت به زیرزمین موزه ایران باستان منتقل شدند (تصویر ۱۷).

اهم فعالیت‌های انجام‌شده توسط بخش حفاظت و مرمت

موزه ملی ایران

۱. تجهیز کارگاه و آزمایشگاه اولیه در جهت سیاست‌گذاری برای خودکفایی موزه ملی ایران در زمینه حفاظت، مرمت و تقویت آثار و اشیاء.

تصویر ۹. سلیمان مقیمی بیدهندی در حال پاکسازی آلودگی‌ها و استحکام‌بخشی مجسمه پنلوپه در سالن موزه ایران باستان در زمستان ۱۳۶۴.

تصویر ۱۰. نگارنده در حال پاکسازی اشیای شیشه‌ای دوره تاریخی در تالار اردبیل موزه ملی ایران، بهار ۱۳۶۴ خورشیدی.

دوران تاریخی بر اساس اصول مرمت و با کنترل ساختار اصلی اثر، حداقل شبیه‌سازی در بازسازی و برگشت‌پذیری اشیاء بود. این روش برای نخستین‌بار در موزه ملی ایران با استفاده از نوع اپوکسی به نام آرالیدت از شرکت سیبا گایکی سوییس با شماره‌های ۵۵۴ و ۱۰۶ برای وصالی و مرمت و با استفاده از انواع رنگ‌های آرالیدت انجام شد. برای استحکام بخشی از پارولوئید B-72 و تولوئن از شرکت مرک آلمان و برای تمیز کردن و پاک‌سازی از مخلوط الکل و آب مقطر استفاده شد. آزمایش رسوب درون ظروف شیشه‌ای توسط آزمایشگاه شرکت نفت در تهران و آزمایش لیاف پارچه‌ها توسط دانشگاه

تصویر ۱۱. نمونه‌هایی از آثار سنگی دوره هخامنشی که بین سال‌های ۱۳۷۴-۱۳۷۰ خورشیدی مرمت شدند.

تصویر ۱۲. نمونه‌هایی از سفال‌های مرمت‌شده دوران اسلامی از سال ۱۳۶۴ الی ۱۳۷۴ خورشیدی.

۳. ارایه پیشنهاد برای عملیات حفاظتی آجرهای تخت جمشید.

سخن آخر

پس از مهاجرت آقای مقیمی به کشور کانادا و سپس انتقال نگارنده اول مقاله به معاونت پژوهشی سازمان میراث فرهنگی، بخش مرمت در سال ۱۳۷۵ خورشیدی به سرکار خانم پروانه سلطانی واگذار شد. این مقاله روایت کوتاهی از روند شکل‌گیری بخش مرمت در موزه ملی ایران است. با توجه به

۲. مطالعات فنی، مستندنگاری، آسیب‌شناسی، پاک‌سازی، استحکام‌بخشی، وصالی، مرمت، حفاظت و آزمایش ظروف سفالی، شیشه، ظروف سنگی، پارچه‌های تابوت ارجان، کف‌نگاره، آجرهای لعاب‌دار بوکان (نیاکان ۱۳۷۶: ۲۱۱-۱۰۸، نیاکان ۱۳۷۸: ۱۷۳-۱۶۲)، اشیای فلزی، سکه‌های زرین، سیمین، مسین و قالب‌گیری مهرهای دوره تاریخی و دوران اسلامی، پیکره‌ها، گچ‌بری‌های چال ترخان (تصویر ۱۸)، مجسمه پنلوپه، مجسمه سرباز دوره اشکانی، نقاشی‌ها و گچ‌بری‌های دوره قاجار.

محدویت چاپ در این شماره تنها اشاره‌ای به برخی اقدامات انجام‌شده در خصوص مطالعات فنی، عملیات حفاظتی، مرمت و استحکام‌بخشی آثار و اشیاء منتخب سفالی، شیشه‌ای، فلزی، پارچه، نقاشی، گچبری و دیگر آثار شده است.

سپاسگزاری

نگارنده در سال ۱۳۹۹ با گذشت بیش از دو دهه دوری از این بخش، برای حفاظت و مرمت بخشی از اشیای به‌دست‌آمده از کاوش محوطه باستانی چم پای، در حوضه آبریز سیمره از دکتر جبرئیل نوکنده یاری خواستم و همان زمان پیشنهاد انتشار مقاله شکل‌گیری و پیشینه بخش حفاظت و مرمت موزه ملی ایران توسط ایشان ارائه شد که از ایشان بسیار سپاسگزاریم.

با تاسف بسیار این مقاله زمانی چاپ شد که پروانه سلطانی عزیز چشم از دنیا فروبست. مهندس سلطانی در زمره مرمتگرانی بود که کارنامه حرفه‌ای خود را با بخش مرمت موزه ملی ایران آغاز کرد و تا آخرین روز حیاتش در قامت مرمتگری پرتلاش و توانا با عشق و امید در حفظ و نگهداری آثار از هیچ کوششی فروگذار نکرد (تصویر ۱۹).

روانش شاد و یادش گرامی

منابع

پیرامون محسن
۱۳۴۷-۴۸ "مصاحبه با یکی از متخصصین ترمیم آثار باستانی"، مجله هنر و مردم، دوره ۷، شماره ۷۷ و ۷۸، اسفند ۱۳۴۷ و فروردین ۱۳۴۸، صص. ۶۰-۵۷.

رازانی، مهدی
۱۳۸۷ "محسن پیرامون از نخستین مرمتگران آثار موزه‌ای ایران"، نشریه/الکترونیکی دانش مرمت و میراث فرهنگی، سال چهارم، شماره ۲.

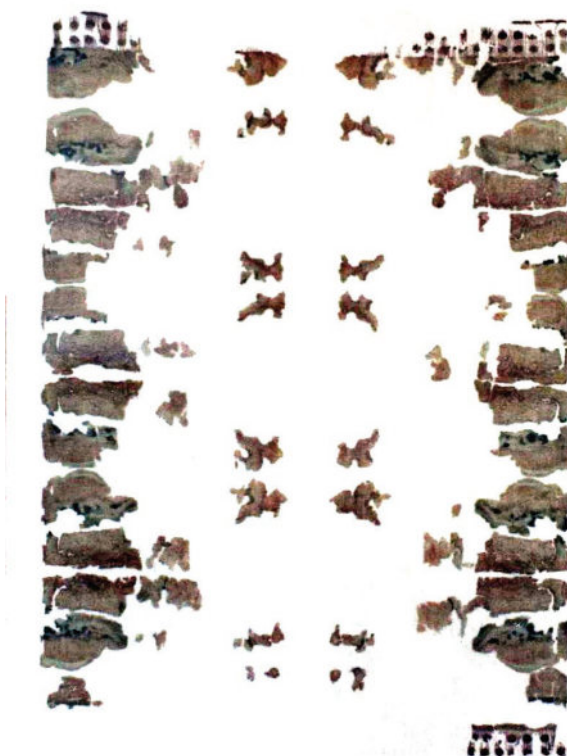
سلطانی، پروانه
۱۳۸۹ "نگاهی به آسیب‌شناسی سنگ‌نوشته تخت خان استان ایلام"، مجله اثر، فصلنامه علمی فنی هنری، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، شماره ۴۸.

شیندلر، آ. هوتوم
۱۳۴۷ "سه سفرنامه، هرات، مرو، مشهد"، به اهتمام قدرت‌الله روشنی (زعفرانلو)، گنجینه‌های سفرنامه ایرانی، شماره ۴، تهران، صص. ۲۰۶.

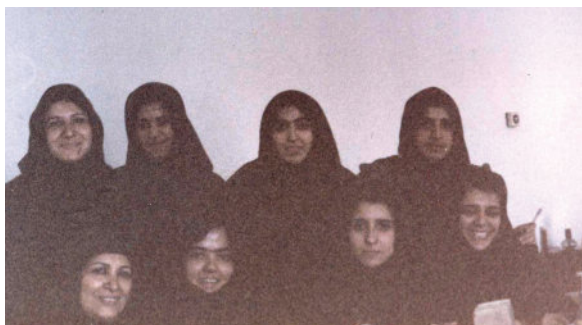
کامبخش فرد، سیف‌الله
۱۳۷۷ "گور خمره‌های اشکانی"، مجله باستان‌شناسی و تاریخ، پیوست شماره ۱، ناشر مرکز نشر دانشگاهی، صص. ۶۲.

مصطفوی، سید محمدتقی
۱۳۳۴ "تلاش در راه خدمت به آثار ملی و امید به آینده، گزارش‌های باستان‌شناسی، جلد سوم، اداره کل باستان‌شناسی، تهران، صص. ۲۵۳، ۳۱۸-۳۰۵.

معتقد، سوسن
۱۳۶۹ "پارچه مکشوفه از تابوت برنزی کیتین هوتران در ارجان بهبان ویژه‌نامه ارجان"، مجله اثر، انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور، شماره ۱۷، صص. ۱۴۷-۶۴.

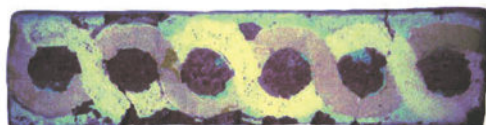
تصویر ۱۳. همکاری بخش مرمت موزه ملی ایران با دانشگاه فارابی اصفهان در روند مطالعه فنی پارچه ارجان توسط مهندس سوسن معتقد دانشجوی کارشناس ارشد رشته بازسازی و ترمیم اشیاء، مرمت دانشگاه پردیس اصفهان (معتقد ۱۳۶۹: ۱۲۱ و ۱۳۳) (مجله اثر، شماره ۵).

تصویر ۱۴. همکاری بخش مرمت موزه ملی ایران با گروه باستان‌شناسی دانشگاه تهران در امر کارورزی دانشجویان باستان‌شناسی به سرپرستی دکتر دانشپورپرور، ۱۳۷۵ - ۱۳۷۴.

تصویر ۱۵. آقای سلیمان مقیمی بیدهندی و لیلی نیاکان در حال پاکسازی و استحکام‌بخشی آجرهای لعابدار و کفنگاره‌ای بوکان، بخش مرمت موزه ملی ایران (مجله زن روز، شماره ۱۳۷۰، ص. ۱).

تصویر ۱۶. نمونه‌هایی از آجرهای لعابدار بوکان، بخش مرمت موزه ملی ایران، بهار ۱۳۶۶ و ۱۳۷۰ خورشیدی (عکس از: آرشیو موزه ملی ایران).

تصویر ۱۷. انتقال تمامی آثار موجود از بخش‌ها و سالن موزه برای حفاظت و جلوگیری از خطر و آسیب احتمالی در زمان جنگ تحمیلی (عکس از: آرشیو موزه ملی ایران).

۱۳۷۷ "مطالعات تکنیکی و تاریخی آجرهای لعابدار تخت جمشید"، سومین همایش بین‌المللی حفاظت و مرمت اشیای تاریخی - فرهنگی و تزیینات وابسته به معماری، ص. ۶.

۱۳۷۸ "خلاصه‌ای از مطالعات فنی آجرهای لعابدار بوکان"، *باستان‌شناسی و هنر ایران* (۳۲ مقاله در بزرگداشت دکتر عزت‌الله نگهبان)، به کوشش عباس علیزاده، یوسف مجیدزاده، صادق ملک شهمیرزادی، مرکز نشر دانشگاهی، صص. ۱۶۲-۱۷۳.

۱۳۹۷ *آجرهای لعابدار راویان تاریخ*، انتشارات زاگرو.

وطن‌دوست، رسول
۱۳۵۲ "هدف‌های آزمایشگاه مرکز باستان‌شناسی ایران"، *گزارش‌های دومین مجمع سالانه کاوش‌ها و پژوهش‌های باستان‌شناسی در ایران*، زیر نظر فیروز باقرزاده، انتشارات مرکز باستان‌شناسی، صص. ۴۹-۵۰.

ملک شهمیرزادی، صادق
۱۳۶۵ "آشاره‌ای مختصر بر تحول باستان‌شناسی در ایران"، *مجله‌اتر*، نشریه سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، تهران، ص. ۱۳۶.

۱۳۸۲ *ایران در پیش‌از تاریخ*، ناشر معاونت پژوهشی سازمان میراث فرهنگی کشور.

نگهبان، عزت‌الله
۱۳۷۶ *مروری بر پنجاه سال باستان‌شناسی ایران*، ناشر سازمان میراث فرهنگی.

نیاکان، لیلی
۱۳۷۰ "گفتگو با لیلی نیاکان کارشناس آثار تاریخی در موزه ملی ایران"، *مجله زن روز*، شماره ۱۳۱۱، صص. ۸-۱۱.

۱۳۷۶ *بررسی و تحول آجرهای لعابدار از هزاره دوم پیش‌از میلاد تا دوران هخامنشیان*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.

تصویر ۱۸. زنده‌یاد پروانه سلطانی در حال استحکام‌بخشی گچبری چال ترخان در سال ۱۳۷۱ خورشیدی.

تصاویر ۱۹ و ۲۰. آخرین دیدار، زمستان ۱۳۹۹ (عکس از فیروزه سپیدنامه).